

Makale Künyesi (Araştırma): Oğuz Kabadayı, C. (2024). Türkiye Türkçesi ağızlarında /h/ ünsüzü. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 541-560.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1453816>

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA /H/ ÜNSÜZÜ

Ceren OĞUZ KABADAYI¹

ÖZET

Anadolu coğrafyası birçok konuda çeşitlilik barındırmakta ve bunun yansımalarından biri de ses, şekil ve söz varlığı biçiminde Türkiye Türkçesi ağızlarında görülmektedir. Ses düzeyindeki farklılıklar arasında standart yazı dilinde bulunmayan bazı seslerin gerek asıllarını koruyarak gerekse de değişimlere maruz kalarak ağızlarda yaşıyor olması da yer alır. Yöreler ve hatta kimi zaman aynı yöreye ait ilçeler ve köyler arasında bile farklılıkların görüldüğü ünsüz kullanımlarından biri de /h/ (ح) sesidir. Bu farklılıkların tespit edilebilmesi ise Türkoloji çalışmaları arasında çok sayıda ağız araştırmasının varlığı ile mümkün olmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında, ölçünlü ünsüzlerin yanında alfabede bulunmayan seslerin de kullanıldığı bilinmektedir. Bu tür seslerden biri olan /h/ ünsüzü de yazı dilinde görülme de hem Türkçe kökenli hem de alıntı sözcüklerde varlığını sürdürmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarına bakıldığında alıntı sözcüklerde asli ya da bir ses değişimine bağlı olarak, Türkçe kökenli sözcüklerde ise yalnızca ses değişimine bağlı olarak /h/ sesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada da /h/ sesi konu edilmiş ve belirli ölçütler göz önüne alınarak yapılan tasnif çalışmalarına bağlı olarak örneklem oluşturmak üzere *Doğu Grubu Ağızları*, *Kuzeydoğu Grubu Ağızları* ve *Batı Grubu Ağızları* arasından 32 il belirlenerek bu ağızlar üzerine hazırlanmış çalışmalar esas alınmıştır. Bu eserlerde ortaya koyulan dil malzemesinden hareketle söz konusu ünsüzün ortaya çıkış şekilleri, kullanım alanları ve sıklıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen veriler *birincil (asli)* ve *ikincil (değişime bağlı)* olmak üzere iki ayrı başlık altında sınıflandırılmıştır. Çoğunlukla sızıcılılaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan bu ünsüzün incelenen örneklem üzerinden dört farklı ses değişimine bağlı olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilebilen ses değişimleri /k/, /k/ > /h/; /h/ > /h/; /ğ/, /ğ/ > /h/; /' / > /h/ dir. Çalışmada bu ses değişimlerinin durumları ve ağız gruplarına göre dağılımlarını ortaya koyan bir betimleme yapılmıştır. Bu çerçevede Türkçenin asli sesi olmadığı için yalnızca alıntı sözcüklerde kaynak dildeki şekilleri ve ikincil ses olarak da hem Türkçe kökenli hem de alıntı sözcüklerde görülen ses değişimleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, /h/ ünsüzü, ses değişimleri.

¹ Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Dr. Öğr. Üyesi. ceren.oguz@ahievran.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6626-2009>

GİRİŞ

Türkiye Türkçesi, ağız çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. Demir (2013, s. 17), doğal dillerdeki önemli varyantlaşma nedenlerinden biri olarak coğrafyayı göstermekte ve bir noktadan bir istikamette gidildikçe konuşmada farklılıkların ortaya çıktığını; dağ, nehir gibi doğal sınırların önemli ağız sınırlarını oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada Demir'in ifade ettiği gibi, bir istikamet doğrultusunda artış gösteren kullanımlardan biri olan /h/ ünsüzünün durumu ele alınmıştır. Türkoloji çalışmaları arasında yöre, il, ilçe ve hatta köyler özelinde ağız araştırmalarının sayıca çok olması ve bu çalışmalar vasıtasıyla derlenen malzemeler üzerinde yapılan dil incelemeleri, ağızlar arasındaki farklılıkları ortaya koymaya imkân tanımaktadır.

Her çeşitlilik bir sınıflandırma ihtiyacı doğurur. Belirli ölçütler göz önüne alınarak Türkiye Türkçesi ağızları üzerine farklı tasnif çalışmaları yapılmıştır. Çalışmanın yöntemi ve örnekleme belirlenirken Karahan (2011) tarafından hazırlanan “Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması” esas alınmıştır. Ağız gruplarını oluşturan yörelerin sayıları eşit olmadığı için dengeli bir dağılım kurabilmek adına her ağız grubunun yaklaşık yarısını karşılamak kaydıyla yakın oranda şehirler seçilmiştir. Buna göre Karahan'ın (2011) sınıflandırmasına bağlı olarak il bazında Batı grubu ağızlarından yirmi bir, Doğu grubu ağızlarından on bir, Kuzeydoğu grubu ağızlarındansa iki il ile örneklem oluşturulmuştur.

Türkiye Türkçesi ağızlarında, ölçünlü ünsüzlerin yanı sıra standart dışı ünsüzlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu ünsüzlerden biri de standart Türkiye Türkçesi yazı dilinde görünmeyen ancak gerek Türkçe kökenli gerekse de alıntı sözcüklerde varlığını sürdüren /h/ ünsüzüdür. Çalışma yukarıda belirtilen örneklem kapsamında /h/ ünsüzünün ağızlara göre kullanımına ilişkin veriler ortaya koymaktadır.

1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI

Türkiye Türkçesi ağızları gerek tarihî temeli gerekse coğrafi durumu vasıtasıyla zengin bir malzemeye ve çeşitliliğe sahiptir. Farklı sınıflandırmalar da olmakla birlikte Karahan (2011, s. 1); belirli ses, şekil ve söz dizimi özelliklerini göz önüne alarak Türkiye Türkçesi ağızlarını *Doğu Grubu Ağızları*, *Kuzeydoğu Grubu Ağızları* ve *Batı Grubu Ağızları* olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Çalışmanın örnekleme oluşturulurken Karahan'ın (2011, s. 1, 2) sınıflandırması esas alınmıştır.

Karahan ve Ay'ın (2022, s. 33) ifade ettikleri üzere derlenen ve araştırmalara konu olan ağız malzemesinin sayısının zaman içinde artmasına bağlı olarak Trakya (Kuzeybatı Marmara) Bölgesi, sınıflandırmaya *Kuzeybatı Ağızları* adıyla dördüncü bir kol olarak eklenmiştir. Ancak Kuzeybatı ağızları bu çalışmanın örnekleme dışında bırakılmıştır.

1.1. Türkiye Türkçesi Ağızlarında /h/ Ünsüzü

Türkiye Türkçesinin gırtlak ünsüzü /h/'dir. Bu ünsüz ciğerlerden gelen havanın yarı açık durumdaki ses tellerine sürtünmesiyle oluşan tonsuz bir ünsüzdür (Korkmaz, 2021, s. 10). /h/ ve /h/ sesi Türkçede bulunmayan seslerdir ve bugünkü Türkiye Türkçesinde /h/ ve /h/ taşıyan bazı Türkçe asıllı sözler, Eski Türkçede patlamalı /k/ ve /k/ idiler (Karaağaç, 2015, s. 129). Gülsevin (2001, s. 129); Türkiye Türkçesinde söz başı /h/ ünsüzünün farklı kaynakları olduğundan, yabancı asılların yanı sıra Türkçe asıllarda bile ön türeme

olmayan bir /h/ ünsüzünün varlığından bahseder ve ünsüzün ortaya çıkışını şu şekilde sınıflandırır:

Türkçe kaynaklı kelimelerde

#h- < #k-

#h- < #g-

#h- < #*p-

#h- < #s-

#h- < #y-

#h- yansıma kelimelerde

#h- ön türeme

Yabancı kaynaklı kelimelerde

#h- < #k-

#h- < #g-

#h- < #p-

#h- < #f-

#h- < #v-

#h- #f- #p- ve # Ø alternans kullanışlar

h- ön türeme

h- yabancı asıllı kelimelerde asli

Konuyla ilgili farklı bir izah olarak tarihî Türk lehçelerinde ünsüzler üzerine bir çalışma hazırlayan İnce'nin (2021, s. 40) aktardıkları şu şekilde özetlenebilir: Türk dilinin tarihî gelişimi içerisinde, özellikle farklı dillerle ve kültürlerle karşılaştıkça ve tabii olarak bunlardan etkilendikçe Türkçenin ünsüz sisteminin de derece derece zenginleştiği görülmektedir. Yabancı dillerden giren kelimelerin etkisiyle İlk Türkçe ve Eski Türkçe dönemlerinde Türkçe kelimelerde bulunmayan birçok ünsüz, Türkçenin çeşitli lehçelerinde kullanılmaya başlanmış, bu sesler arasında /h/ ve sızıcı /h/ (/h/) sesi de yer almıştır.

Bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yer almayan bazı ünsüzlerin ağızlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu seslerden biri de sızıcı art damak ünsüzü olan /h/ (/h/, ç)'dir. Ayrıca söz konusu sesin kullanımı ağızlarda alt grupların belirlenmesinde rol oynayan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Karahan'ın sınıflandırmasına göre (2011, s. 65, 66) Doğu grubu ağızlarında II. Grup (Kars, Erzurum, Gümüşhane - Kemah) ile kısmen I. (Ağrı, Muş, Van, Bitlis) ve III. (Kars, Erzurum) ağızlarıyla Artvin'in Yusufeli ilçesinin Tortum'a yakın köylerinde görülmekte ve bölgenin doğusundan batısına gidildikçe kaybolmaktadır. Aynı çalışmaya göre daha çok ön ve iç seste görülen /k/ > /h/ değişimi Kuzeydoğu ağızlarının alt gruplarının tasnifini belirleyen unsurlardan

biri olarak gösterilmezken Doğu grubu ağızlarında karakteristik bir özellik olarak tanımlanmaktadır. Buna göre /k/ > /ħ/ değişimi Doğu grubu ağızlarında IV., VI., VII, IX ve kısmen II. Grup (Adana, Adıyaman, Amasya, Ankara - Nallıhan hariç, Kırıkkale, Çankırı, Çorum, Gaziantep, Şebinkarahisar, Giresun-Alucra, Hatay, İçel, İzmit-Balören, Kahramanmaraş, Kayseri, Kırşehir, Konya, Malatya, Nevşehir, Niğde, Ordu-Mesudiye; Havza, Ladik, Alaçam-Samsun, Sinop-Boyabat, Sivas, Tokat, Yozgat) ağızlarında görülmekte, Gaziantep ağızdaysa alıntı sözlerin başında korunmaktadır (Karahan, 2011, s. 128).

2. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA /ħ/ ÜNSÜZÜNÜN GELİŞİMİ

Türkçenin tarihî dönemlerinden bugüne taşıdığı, patlayıcı ünsüzlerin sızıcılılaşması gibi ses olaylarıyla ortaya çıkabilen, bilhassa da alıntı sözcüklerle beraber zenginleşen /ħ/ ünsüzünün Anadolu ağızlarındaki kullanımını *birincil (asli)* ve *ikincil (değişime bağlı)* olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınmıştır.

2.1. Birincil (Asli) Ses Olarak

Türkçenin asli sesi olmadığı için Türkiye Türkçesinde birincil olarak, değişime uğramaksızın görülen /ħ/ ünsüzü yalnızca alıntı sözcüklerde korunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalarda /ħ/ ünsüzü barındıran alıntı sözcükler kimi zaman her ne kadar /k/ > /ħ/ ya da /h/ > /ħ/ değişimine örnek olarak verilse de sözlüklere ve kaynak dile başvurulduğunda söz konusu seslerin asılları itibarıyla /ħ/ ünsüzü olduğu ortaya konulabilmektedir.

2.1.1. Alıntı Sözcüklerde

Birincil ses olarak /ħ/ ünsüzünün kullanımı alıntı sözcüklerde sıklıkla görülmektedir. Bilhassa doğuya gidildikçe gözle görülen bir artışın olması elbette ki coğrafi gerekçelerle açıklanabilir. Alıntı sözcüklerde asli ses olan /ħ/'nin korunması, sıklıkları farklı olmak üzere her üç ağız grubunda da tespit edilebilmektedir.

Bu başlık altında, çalışmada esas alınan örneklemdeki kaynakların /ħ/ ünsüzüne istinaden hazırlanan dil incelemesi bölümlerinde yer alan örneklerden hareketle tespit edilen, Farsça (8) ve Arapça (8), Yunanca / Rumca (1) ve Gürcüceden (1) alıntı sözcükler incelenmiştir.

2.1.1.1. Farsça Asıllı Sözcüklerde

Erzincan ve yöresi ağızlarında (Sağır, 1995, s. 79) /ħ/ sesinin *hapışhane* (Far. *hāna*, PE, 444) sözcüğünde asli şeklinin korunduğu örneklenmektedir.

Siverek Merkez Ağzı adlı çalışmada alıntı sözcüklerdeki bu sesin /ħ/ ünsüzünün devamı olarak görüldüğü ifade edilmektedir (Özçelik ve Boz, 2009, s. 8): *ħarman* (*ħarmen - ħirmen*; TE, 842).

Van ili ağızlarında ‘خ’ sesinin bulunduğu Arapça ve Farsça sözcüklerde örneklenmektedir (Gökçür, 2022, s. 728): *yaħni* (*yaħni*; PE, 1529), *ħoş* (*ħoş*; TE, 873) vb.

Bayburt ve yöresi ağızlarındaki *ħane* de bu durumu örnekleyen bir diğer sözcüktür (Kürüm, 2021, s. 97).

Rize ili ağızlarına bakıldığında ise bölgedeki bütün ağızlarda görüldüğü ifade edilen bu ünsüzün korunduğu örnekler şöyledir (Günay ve Alpay, 2022, s. 626): *hasta* (~ *hasta*; YTS, 106; *hasta*, PE, 460), *horoz* (*hurus*; TE, 843) vb.

Eskişehir ili ağızlarında söz konusu ünsüz, Yörük ve Türkmen ağızlarında (Boz, 2022c, s. 334) ve Eskişehir ili Manav ağızlarında (Doğru, 2022, s. 79) alıntı sözcüklerde söz başında örneklenmiştir: *harman*.

Kırıkkale ağızlarında genellikle asli şeklin korunduğu örnekler yer almaktadır (Haşimi 2016, s. 55): *mih* (*mih*; MBTS, 819) vb.

Manisa ili de alıntı sözcüklerde söz başında /h/ ünsüzünün korunduğu ağızlardandır (İlker 2017, 112): *hoş* ve *āb* (*āb*; TE, 3) sözcüklerinden oluşan *hoşaf* alıntı sözcüklerde asli sesin korunduğunu örneklemektedir.

2.1.1.2. Arapça Asıllı Sözcüklerde

Erzurum ili ağızlarındaki *ahlak* sözcüğü /h/'nin kullanımına örnek olarak gösterilebilir (Gemalmaz ve Mert, 2022, s. 303). Bölgede *ehlah* / *ehlaği* “ahlak” (*ahlāk*; TE, 46) olarak görülen sözcükte söz içinde asli olarak /h/ sesi korunurken söz sonunda ayrıca /k/ > /h/ değişimi örneklenmektedir.

Güneydoğu ağızlarında alıntı sözcüklerde /h/ ünsüzünün asli şeklinin korunduğu görülmektedir (Malkaver, 2020, s. 155): *haraba* “harabe” (*harābe*; TE, 835). Kemal Edip tarafından hazırlanan *Urfa Ağzı* başlıklı çalışmadaki örneklerden biri de *hah* “halk” (*halk*; TE, 861) sözcüğüdür. Bu sözcük için söz sonunda /k/ > /h/ değişiminden bahsedilebilse de söz başında /h/'nin asli şeklini koruduğu görülmektedir. Siverek Merkez ağızında da örneği görülür (Özçelik ve Boz, 2009, s. 8): *hizmetçi* (~ *hidmetlenmek*, YTS, 107; MBTS, 511) vb.

Bayburt ve yöresi ağızlarında şu örneklerle /h/ ünsüzünün yaygın bir şekilde kullanıldığı ifade edilmiştir (Kürüm, 2021, s. 97): *hayr* (*ha'ir*; TE, 828), *harab* (*harāb*, TE, 835) vb. Söz konusu örneklerin alıntı sözcükler olup bölge ağızında asıllarını korur şekilde kullanıldıkları görülmektedir.

Iğdır ili ağızlarında da kaynak dildeki şeklini koruyan kullanımlar mevcuttur (Koç, 2021: 95): *tarihe*, (*tārīh*; TE, 475) *heyr*, *heber* (*haber*; TE, 829) vb.

Artvin ili Yusufeli ilçesi Demirkent (Erkinis) köyü ağızındaki *hamır* > *hamur* (*hamīr*; TE, 865) sözcüğü de bu durumu örneklemektedir (Ertürk, 2015, s. 37).

Antalya ili Korkuteli ilçesi ve yöresi ağızlarında (Atmaca, 2017) /h/ ünsüzünün asli şeklini koruduğu *hayır* sözcüğü örneklenmektedir.

Manisa ili ağızlarında da alıntı sözcüklerde söz başında /h/'nin korunduğu Arapça kökenli sözcüklere *habar* sözcüğü örnek olarak verilebilir (İlker 2017, s. 112).

2.1.1.3. Diğer Dillerden Alınan Sözcüklerde

Artvin ili ağızlarına ilişkin dil malzemesini etimolojik bir çalışma olarak derleyen Artvinli'nin hazırladığı *Artvin Etimoloji Sözlüğü*'nden (2022) hareketle söz başı /h/ ünsüzünün sıkça kullanıldığı söylenebilir. Artvin ili ağızlarında *horon* şeklinde yaşayan

sözcüğün Rumcadan (MBTS'e göre Yunanca) alındığı (TS, 1110; MBTS, 513) ve asli şeklinin (~ *khoron*; MBTS, 513) korunduğu görülmektedir.

Güzel ve Kara (2019) tarafından hazırlanan “Artvin İli, Şavşat İlçesi, Yukarı Koyunlu (Süles) Köyünden Derleme Sözlüğü'ne Katkılar” adlı makalede de /h/ ünsüzünün kullanıldığı söz varlığı örneklenmektedir: *tıhmela* “kızılağaç” (~ Gür. *txmela*; AES, 489).

Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin Doğu grubu ağızlarında sayıca fazla, Rumca ve Gürcüce kökenli sözcüklerinse Kuzeydoğu grubu ağızlarında örneklenmiş olması; yerleşimin ve dolayısıyla coğrafi etkileşimin ağızlar üzerindeki etkisinin doğal bir sonucudur.

2.2. İkincil (Değişime Bağlı) Ses Olarak

Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil olarak görülen /h/ ünsüzünün bazı ses değişimlerine bağlı şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında /h/ sesi üzerine hazırlanmış olduğu çalışmada Gülsevin (2001, s. 129), /h/ ünsüzünün ortaya çıkışı için şu görüşleri dile getirmiştir: “Dilde, tarih içinde pek çok sesin değişikliğe uğradığı bilinmektedir. Bu sebepten bugün tek bir ses olarak gördüğümüz bazı şekiller aslında ‘farklı fonemlerin değişikliğe uğrayarak aynılaştırmış halleri’ olabilmektedir”. Bu ifadeden hareketle /h/ ünsüzünün de kurallaştırmış dört ayrı ünsüzün ses değişimine uğraması sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.

İkincil /h/ ünsüzünün ortaya çıkmasında en sık karşılaşılan ses hadisesi /k/, /k/ > /h/ değişimidir. Bunu sırasıyla /h/ > /h/; /ğ/, /ğ/ > /h/ ve /' / > /h/ değişimleri takip eder. Söz konusu ikincil sesleri kaynak seslerinde farklılıklar olmak üzere hem Türkçe kökenli hem de alıntı sözcüklerde takip etmek mümkündür.

2.2.1. Türkçe Kökenli Sözcüklerde

Türkçe kökenli sözcüklerde /h/ ünsüzünün ses değişmesine bağlı olarak ortaya çıkışı /k/, /k/; /h/ ve /ğ/, /ğ/ değişmelerine bağlı olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenebilir.

2.2.1.1. /k/, /k/ > /h/ Değişimi

İkincil /h/ ünsüzünün ortaya çıkışına sıkça kaynaklık eden, sızıcılaşmaya bağlı bu ses değişimi dağılımı farklı olmak üzere her üç ağız grubunda da örneklenmektedir.

Adana ili ağızlarında, /h/ ünsüzünün kullanımı için şu bilgiler aktarılmaktadır: “Bu ünsüz, Kuzeybatı Çukurova ve Merkez ağızlarıyla Yörük ağız adacıklarında sık, Doğu Çukurova ağızlarında seyrek olarak işitilir.” (Yıldırım, 2022, s. 43). Bu bilgi altında yer alan üç örnekten ikisi kelime kökünde biri ekte görülmektedir: *arhadaş*, *sıh*, *yatıyoruğ*. Sızıcılaşma başlığı altında görülen /k/ > /h/ değişiminin de yörelere göre seyrinin aynı yönde olduğu görülmektedir: *yoharı*, *doğuz* vb. (Yıldırım, 2022, s. 45). Yıldırım (2002, s. 144), konuyla ilgili bir diğer çalışmada /k/ > /h/ değişimini Kuzeybatı Çukurova ağızlarının belirgin özelliklerinden biri olarak tanımlamış, bu özelliklerin söz konusu ağız bölgesini Orta Anadolu ağızlarına bağladığını ifade etmiştir.

Afyonkarahisar ili ağızlarında, /h/ ünsüzünün kullanımının ve sızıcılaşmaya bağlı /k/ > /h/ değişiminin Türkmen ağız adacıklarında yaygın olduğu belirtilmiş, hem sözcük kökünde hem de ekte yer alan örnekler birlikte verilmiştir: *çihdiğ*, *oğumuş*, *irahdan* vb.

(Boz, 2022a, s. 85). Bölgeye ait bir diğer çalışma olan *Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı*'nda Uysal (2012, s. 26), /ħ/ ünsüzünün Türkmen bölgesinde daha yaygın olduğunu ifade etmektedir: *kırħ, çobanlıħ, çıħdıħ* vb.

Ankara ili ağızlarında /k/ ünsüzünün sızıcılaşılarak /ħ/ olması karakteristik bir özellik olarak tanımlanmıştır: *barnaħ, çoh* vb. (Akça, 2022, s. 121).

Balıkesir ili ağızlarına bakıldığında bu ses kullanımının Çepni ağızlarında yaygın olduğu, diğer ağız gruplarında seyrek görüldüğü ifade edilmiş ve /k/ > /ħ/ değişimi örneklendirilmiştir: *aldıħ, ancaħ* vb. (Mutlu, 2022, s. 156, 157).

Eskişehir ili değerlendirildiğinde söz konusu ünsüzün Yörük ve Türkmen ağızlarında Türkçe kelimelerde görüldüğü ve /k/ > /ħ/ değişimiyle ortaya çıktığı görülmektedir: *baħ, yaptıħ* vb. (Boz, 2022c, s. 334). Günay Aktaş vd. (2021, s. 170) tarafından hazırlanan bir diğer çalışmada da /ħ/ sesinin Eskişehir bölgesinde yaygın olarak kullanıldığı, kullanım oranının en yüksek olduğu alanların ilin orta kesiminde yer aldığı ve kuzeybatıdan güneydoğuya kesikli bir hat oluşturduğu ifade edilmektedir. Eskişehir ili Manav ağızları üzerine bir çalışma hazırlayan Doğru (2022, s. 79, 265) incelemesinde /ħ/ sesini seyrek görülen ünsüzler başlığı altında değerlendirerek sesin ortaya çıkışını /h/ > /ħ/ ile birlikte /k/ > /ħ/ seyrinde ve alıntı sözcüklerle izah etmiş; alıntı sözcüklerde ön ve iç seste, Türkçe sözcüklerde ise iç ve son seste örneklemiştir: *saħın, yoħ* vb.

Isparta ili ağızlarında kalın sıradan kelimelerde kuralsız bir şekilde genellikle iç seslerde olmak üzere sözcüğün her yerinde görüldüğü ifade edilmektedir: *arħadaşına* (Yıldız, 2021, s. 56). Aynı çalışmada yer alan bir diğer örnek *nişallıħ “nişanlık”* sözcüğü kök bakımından alıntı olsa da söz konusu ses değişimi söz sonunda, ekte görülmektedir.

Kastamonu ili ağızlarında /k/ > /ħ/ değişiminin Tosya ile Pınarbaşı, Seydiler, Şenpazar Doğanyurt, İnebolu, Daday, Ağlı, İhsangazi, Devrekâni ilçelerinin tamamıyla Cide ilçesinin orta ve doğu, Taşköprü ilçesinin batı ve kuzey, İnebolu ilçesinin batı ve Hanönü ilçesinin kuzey kısımlarında iç ve son seste örneklediği ifade edilmektedir: *arħası, yaħın* vb. (Acar, 2022, s. 399).

Kırıkkale ağızları üzerine hazırladığı çalışmada Haşimi (2016, s. 55), /k/ ünsüzünün bazen /ħ/'ye döndüğünü; bölge ağızlarından derlenen söz başı, ortası ve sonunda sıkça rastlanan bu değişimin diğer bazı Anadolu ağızlarında da görüldüğünü (2016, s. 67) belirtir: *gılarıħ, oħu, yıħallar* “yıklarlar”. Kırıkkale ili Karakeçili ağzı üzerine müstakil bir çalışma hazırlayan Yavuz ise (2012, s. 587) sızıcılışıma bağlı /k/ > /ħ/ değişimiyle ilgili olarak kelimelerde iki ünlü arasında bulunan tonsuz, patlayıcı ünsüz /k/ sesinin bu bölgede her zaman tonlu, sızıcı, gırtlak ünsüzü /h/ sesine dönüştüğünü ifade etmektedir: *aħşama, uzaħtan, barmaħ* vb.

Kırşehir ili ağızlarında /ħ/ sesinin iç ve son seste /k/ > /ħ/ değişimiyle oluştuğu görülmektedir: *gırħ “kırk”, çahmaħ, açıħ* vb. (Günşen, 2022, s. 439).

Malatya ili ağızlarında /k/ ünsüzünün sızıcılışıması /ħ/ yönündedir. Gülseren (2021, s. 80) tarafından hazırlanan çalışmada kalın ünlü kuruluşlu kelimelerde arka damağa doğru kayan /ħ/ ünsüzünün hece başında, hece sonunda ve ünlüler arasında bulunduğu belirtilmiştir: *gorħusundan, goħu, yaptıħ* vb.

Manisa ili ağızlarında belirli yerlerde ve sınırlı sayıda olmak üzere /k/ ünsüzünün /h/'ye dönüştüğü sızıcılışma örnekleri görülmektedir: *tohun-*, *çıhar-*, *yuharlar*; *halkıyı "kalkıyor"* vb. (İlker, 2017, s. 231, 232). Belirli yerler dışında, Manisa ili ağızlarını geniş bir açıdan ele alan *Manisa İli Ağızları* (İlker, 2022) başlıklı çalışmada /h/ ünsüzü örneklenmemiştir.

Neşehir ili ağızlarında söz konusu ünsüzün iç ve son seste /k/ > /h/ değişimine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir: *çıhar-*, *ufah*, *yoharı* vb. (Korkmaz ve Karahan, 2022, s. 595).

Ordu ili ağızlarında nadiren duyulan bir ses olarak tanımlanmakta, iç ve son seste örneklenmektedir (Demir, 2001, s. 79): *çoluğ*, sözcük kökü Arapça asıllı olsa da ses değişimi ekte izlenen *malculuğ* vb. Yöreeye ait bir başka çalışma olan Aybastı ilçesi ağızında da /h/ ünsüzünün benzer şekilde /k/ > /h/ değişmesi sonucu ortaya çıktığı görülmektedir: *oğutması*, *çıhart-*, *bobalığ* vb. (Aydın, 2002, s. 26).

Osmaniye ili ağızları üzerine bir çalışma hazırlayan Gök (2018, s. 133, 159); sürekli, sızıcı, ötümsüz, dip damak /h/ (h) ünsüzünün Osmaniye ili ağızlarının tamamında bulunduğunu, çoğunlukla /k/ sesinden, değiştiğini ve genellikle orta hecede bazen de son seste bulunduğunu ifade eder: *yağaliyolar*; *bağ*, *galdığ*, *olacağ*. Bu hususta örnek olarak gösterilebilecek bir diğer örnek *dağa* sözcüğüdür. Osmaniye ili ağızlarında (Gök, 2018, s. 133) *dağa* sözcüğünde de /h/ ünsüzünün kullanıldığı görülmektedir.

/h/ ünsüzünün Uşak ili ağızlarında /k/ sesinin sızıcılışmış şekli olarak görüldüğü, Eşme ilçesindeki bazı köyler için karakteristik bir özellik olduğu ifade edilmektedir. Sızıcılışmaya bağlı olarak /k/ > /h/ değişimi başlığı altında sunulan örnekler şöyledir: *çocuğ*, *koğlaşa*, *oğudu* vb. (Gülsevin ve Ay, 2022, s. 692, 694).

Söz konusu ünsüzün Zonguldak, Bartın ve Karabük illeri ağızlarındaki görünümüne genellikle /k/ > /h/ değişimiyle ilişkilidir. Eren (1997, s. 34), /h/ ünsüzünün bütün Anadolu ağızlarında olduğu gibi bu yörenin ağızlarında da çoğunlukla /k/ > /h/ değişmesine bağlı olarak yoğun bir şekilde görüldüğünü ifade etmektedir: *çoğ*, *çocuğ*, *başluğ* vb. Yörede sıklıkla görülen /k/ > /h/ sızıcılışması için Eren (1997, s. 38), /k/ sesinin kelime sonlarında gelecek zaman ekinde ve /k/ ile biten kelimelerde görüldüğünü, ancak bölgede /k/ sesinin bazen orta damak k'sinin /k/'ye dönüşmesi sebebiyle diğer Anadolu ağızlarında olduğu gibi kurallaşmadığını ifade etmektedir: *galacağ*, *tavuh* vb.

Doğu grubu ağızlarından örnekleme dâhil edilen tüm illerde bu ses değişiminin örneğine rastlanmıştır. Söz konusu ses değişimi Türkçe kökenli sözcüklerde iç ve son seste görülmektedir.

Artvin ili Yusufeli ilçesi Uşhum köyü ağzı üzerine bir çalışma hazırlamış olan Turan (2006: 40) arka damak ötümsüz patlayıcısı /k/ sesinin hece ya da kelime sonunda bütünüyle, iki ünlü arasında yabancı asıllı kelimelerde, sadece konuşma tarzına göre ikizleşmeye maruz kalabilen Türkçe kökenli kelimeler dışında daima /h/'ye dönüştüğünü ifade etmektedir: *açuk* > *açoğ*, *çok* > *çoğ*, *sağla-* > *sağla-*, *uzak* > *uzah*. Ertürk (2015, s. 37) tarafından hazırlanan *Artvin ili Yusufeli İlçesi Demirkent (Erkinis) Köyü Ağzı* başlıklı çalışmada da /h/ ünsüzünün kullanımını gösteren örnekler yer almaktadır: *yatdoğ* "yattık" vb. *Artvin Etimoloji Sözlüğü*'ndeki madde başlarından hareketle söz içi ve söz sonu /h/

ünsüzünü de örneklemek mümkündür; *içarluh* “gündelik olarak evde giyilen giysi”, *ohlavi* “sağlam bir ağaç cinsi ki bu ağacın dallarından oklava yapılır” (Artvinli, 2022). Sıklıkla karşılaşılan kullanımlardan biri *ahşam* (*ahşam*; YTS, 5; TE, 45) sözcüğüdür. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *akşam* şeklinde gösterilen sözcüğün tarihî dönemlerde iç seste /h/ ünsüzünü barındırdığı görülmektedir. Bu sözcük Ertürk (2015, s. 37) tarafından hazırlanan *Artvin ili Yusufeli İlçesi Demirkent (Erkinis) Köyü Ağzı* çalışma ile Özçelik ve Boz tarafından hazırlanan *Siverek Merkez Ağzı* (2009, s. 8) adlı çalışmalarda da örneklenmektedir.

Bayburt ve yöresi ağızlarında /k/ > /h/ değişimiyle ortaya çıkan çok sayıda örnek yer almaktadır: *ayağları*, *bahma*, *ufah* (Kürüm, 2021, s. 97).

Diyarbakır ili ağızlarında bilhassa alıntı kelimelerde olmak üzere /k/ > /h/ değişiminin sonucu olarak Türkçe sözcüklerde örneklediği ifade edilmektedir: *artuh*, *sürüyorduh* vb. (Boz, 2022b, s. 223). Yöreyle ilgili bir diğer çalışmaya konu olan Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik ağzında ise iç ve son seste görülen bu değişme çok sık örneklenmektedir: *alduhtan*, *çihmiş*, *yoharu*, *ohurduh*, *çocuh* (Özçelik ve Boz, 2001, s. 65). Diyarbakır ili ağızlarında /k/ > /h/ değişiminin yanı sıra /k/ > /h/ değişimiyle de sıkça karşılaşılmaktadır: *éttuhtan*, *geliyduh*, *keseuruh*. Eserde söz konusu değişim süreklileşme ses olayı başlığı altında ele alınmıştır (Özçelik ve Boz, 2001, s. 65). /h/ ünsüzünü barındıran bir diğer kullanım olarak *hanım* sözcüğü de Malkaver (2020, s. 155) tarafından hazırlanan Güneydoğu ağızlarında örneklenmektedir.

Elazığ ili ağızlarında iç ve son seste görülen bu ünsüzün kullanımının /k/ > /h/ değişmesi neticesinde ortaya çıkan karakteristik bir özellik olduğu ifade edilmektedir: *orah*, *sıhdım* vb. (Buran, 2022, s. 262). Sızıcılaşmaya bağlı /k/ > /h/ değişmesi de aynı şekilde karakteristik bir özellik olarak örneklenmiştir: *ohur*, *birliuh* “birlik” vb. (Buran, 2022, s. 263). Buran ve İlhan (2008, s. XXXI) tarafından hazırlanan *Elazığ Yöresi Söz Varlığı* adlı çalışmada ise müstakil bir dil incelemesi bölümü bulunmasa da “Transkripsiyon İşaretleri” başlığı altında sızıcı /h/ (hırıltılı) ünsüzü *tohlu*, *ayağcah* örnekleriyle gösterilmiştir.

Erzincan Yöresi ve Ağızları adlı çalışmasında Sağır (1995, s. 79), sızıcı-tonsuz gırtlak ünsüzü /h/ sesinin Erzincan yöresinde /k/ > /h/ değişimi paralelinde sıkça görüldüğünü belirtir: *olduh*, *bozuuh*. Buna ek olarak Sağır, /h/ ünsüzüyle ilgili olarak *uğraşuruh* örneğini vererek farklı süreçlerle de /h/ sesinin ortaya çıkabileceğini göstermiştir.

Erzurum ili ağızlarında kelime başında ve sonunda, ayrıca hece başında ve sonunda /h/ ünsüzünün seyrek olmayan bir biçimde kullanıldığı belirtilmektedir (Gemalmaz, 1995, s. 159). Aynı çalışmada Gemalmaz (1995, s. 180) /h/ ünsüzünün ortaya çıkışına ilişkin şu izahı yapar: Kelime ve hece sonlarında herhangi bir şekilde ikiz olmadığı takdirde /k/ ünsüzü mutlaka sızıcılaşır ve bu sızıcılaşmış şeklini özellikle kelime sonlarında tonlularak bir kelimeye veya eke ulandığında da hece başına geçmesine rağmen sürdürür. Tonsuz, sızıcı arka damak ünsüzü /h/’nin hece başlarında nispeten tonlu, hece sonlarında ise tonsuz olduğu belirtilmiştir. Bu ses değişimine sızıcılaşma başlığı altında bakıldığında /k/ sesinin yalnızca /h/ sesine değil aynı zamanda ünlüyle başlayan bir ek ya

da fiil öncesinde yer aldığında /ğ/ sesine de dönüştüğü görülmektedir: *accılığ / accılığ et- "aşçılık / aşçılık et-" vb.* (Gemalmaz ve Mert, 2022, s. 303).

Iğdır ili ağızlarında sözcük başında ve içinde yer alan bazı /h/ sesleriyle sözcük içi ve sonu art /k/ ünsüzlerinin çoğunlukla kalın ünlülerle hece kurduklarında /h/ ünsüzüne dönüştüğü ifade edilmektedir: *yohsulluğ, uçağnan, ancağ vb.* (Koç, 2021, s. 75). Konuyla ilişkin hazırlanmış olduğu tezinde Koç (2021, s. 92) bu ses olayını, yörede görülen iç ve son sesteki en yaygın karakteristik süreklileşme olayı şeklinde izah eder.

Kars ili ağızlarında da genellikle /k/ > /h/ değişmesi sonucu görülür. /k/ > /h/ değişmesi birinci derecede hece sonunda, ikinci derecede ünlüler arasında görülmektedir: *çihir, ortalığ vb.* (Ercilasun, 1983, s. 100). Bu ses değişimi bölge ağızlarında çok sık rastlanan bir ses olayı olarak örneklenir: *arğa, fuğara, pıcağ, çıhacağ* (Ercilasun, 2002, s. 111, 112). Daha geniş bir alanda, Ardahan ve Iğdır illeriyle ilgili olarak hazırlanan bir diğer çalışmaya göre ise /h/'nin durumu şöyledir: Kars, Ardahan ve Iğdır illeri ağızları /h/ ünsüzünün kullanımını sıklıkla örneklemekte, ortaya çıkışı ise çoğunlukla /k/ > /h/ değişimi ile açıklanmaktadır. Sızıcılılaşmaya bağlı olarak görülen /k/ > /h/ değişimi kelime ortasında ve sonunda kurallaşmıştır: *arğama, rızığ vb.* (Ercilasun ve Yıldız, 2022, s. 367, 368). Kars ili ağızlarında /k/ > /h/ değişmesinin görüldüğü ancak bu değişimin yalnızca Azerbaycan sahasındaki bölgelerde kelime ve hece sonlarında örneklediği belirtilmektedir: *eğmeğ, görejiğ, verdiğ* (Ercilasun, 2002, s. 111, 112).

/h/ ünsüzünün *Siverek Merkez Ağzı* adlı çalışmada /k/ > /h/ değişimi sonucunda görüldüğü ifade edilmekte, iç ve son seste süreklileşme örneği olarak gösterilmektedir: *çihar-, yoh, kırğ* (Özçelik ve Boz, 2009, s. 39, 40).

Van ili ağızlarında Türkçe sözcüklerde /h/ ünsüzünün iç ve son sesteki arka damak /k/ ünsüzünün sızıcılılaşmasıyla oluştuğu ifade edilmektedir: *açığ, yoh, toprağ vb.* (Gökçür, 2022, s. 728).

Malkaver (2020, s. 141); Güneydoğu ağızlarında, /k/, /k/ > /h/ değişmelerini bölgede görülen en yaygın değişmelerden biri olarak tanımlarken iç sesle son seste görülen /k/ > /h/ değişimini Azerbaycan Türkçesinin etkisiyle ilişkilendirir. Hem Arapça hem de Türkçe sözcüklerde bu ses değişiminin sıklıkla görüldüğünü belirtir: *ohidığ, bağ, dedığ, ağışam, yoh* (Malkaver, 2020, s. 73).

Rize ili ağızlarında sızıcılılaşma örneği olarak /k/ sesinin bazı sözcüklerde /h/ sesiyle birlikte /h/'ye dönüştüğü örnekler de görülmektedir: *ç'uğur vb.* (Günay, 2003, s. 89).

Trabzon ağızlarıyla ilgili kapsamlı bir çalışma hazırlanmış olan Brendemoen'a (2002, s. 100) göre Trabzon ili ağızlarında /h/ sesi iç ve son sesle sözcük sonlarında, /k/ sesi temelinde ortaya çıkmıştır: *arğadağ, bağduğ, yağıtiler, uşağ vb.* Ayrıca Brendemoen (2002, s. 100), /h/'li şekli bulunan bir sözcüğün /k/'li şekillerinin de derlemeler arasında yer aldığını belirtir. Demir (2022) tarafından hazırlanan *Trabzon İli Ağzı* başlıklı çalışmada ise /h/ ünsüzüne dönüşen bir ses olayına yer verilmemiştir.

2.2.1.2. /h/ > /h/ Değişimi

Bu ses değişimi, sayısı çok olmamakla birlikte örnekleme yer alan Batı ve Doğu grubu ağızlarında örneklenmektedir.

Antalya ili Korkuteli ilçesi ve yöresi ağzlarında /ḥ/ ünsüzü ön, iç ve son seste görülen ve işlek olmayan bir ses olarak tanımlanır: *siyah* vb. (Atmaca, 2017, s. 88).

Manisa ili ağzları üzerine hazırladığı çalışmada İlker (2017, s. 112), sızıcı boğaz ünsüzü /ḥ/ sesinin Manisa ağzları için belirleyici bir nitelik taşımadığını, örneklerinin ise çoğunlukla alıntı sözcüklerde görüldüğünü ifade etmekte ve /h/ > /ḥ/ değişimine *sabahları* sözcüğünü örnek olarak göstermektedir.

2.2.1.3. /ğ/, /ğ/ > /ḥ/ Değişimi

Çok yaygın olmamakla birlikte /ḥ/'nin /ğ/ ünsüzüne bağlı olarak ortaya çıktığı ağzlar da örnekleme yer almaktadır. Bu ses değişimi Doğu grubu ağzlarında örneklenmektedir. Türkçe kökenli sözcüklerin yanında sayısı çok olmamakla birlikte alıntı sözcüklerde de görülmektedir.

Erzincan yöresi ve ağzlarında ön damak ünsüzleri /ğ/ ve /g/'nin iç seslerde sızıcı-tonsuz gırtlak ünsüzü /ḥ/'ye dönüştüğü örnekler görülmektedir: *doğru* > *toḥru* vb. (Sağır, 1995, s. 100).

Siverek Merkez Ağzı adlı çalışmada çok sık olmamakla birlikte “İç Seste Ötümsüzleşme” başlığı altında alıntı ve Türkçe kökenli sözcüklerle örneklenmektedir: *sağ* > *saḥ*, *yağsız* > *yaḥsız* (Özçelik ve Boz, 2009, s. 28).

2.2.2. Alıntı Sözcüklerde

Alıntı sözcüklerde /ḥ/ ünsüzünün ses değişmesine bağlı olarak ortaya çıkışı /k/, /k/; /h/; /ğ/, /ğ/ ve /' / değişmelerine bağlı olmak üzere dört ayrı başlık altında incelenebilir.

2.2.2.1. /k/, /k/ > /ḥ/ Değişimi

Her üç ağız grubunda da örneklenmektedir.

Afyonkarahisar ili ağzlarında kullanılan alıntı sözcükler üzerine Ay (2017, s. 17) tarafından hazırlanan bir çalışmada ise patlayıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı ünsüzlere dönüştüğü örneklere yer verilmiştir: *ğaymaḥam* “kaymakam” (Ar. kaymakām; TE, 1429).

Balıkesir ili ağzlarında sızılışmaya bağlı /k/ > /ḥ/ değişiminin alıntı sözcüklerde de örneklendiği görülmektedir (Mutlu, 2022, s. 156): *aḥıllı* (Ar. ‘aql; TE, 1311).

Eskişehir ili Manav ağzlarında /k/ > /ḥ/ değişimi alıntı sözcüklerde de örneklenmektedir (Doğru, 2022, s. 266): *laḥap* (Ar. laḥab; TE, 1637)

Isparta ili ağzlarında kalın sıradan kelimelerde kuralsız şekilde genellikle iç seslerde olmak üzere sözcüğün her yerinde görüldüğü ifade edilmektedir (Yıldız, 2021, s. 56): *vaḥdımız* (Ar. vaḥt; TE, 2144)

Manisa ili ağzları da (İlker, 2017, s. 231) söz konusu ses değişimini alıntı sözcükler bakımından örneklemektedir: *vaḥt* “vakit”.

Ordu ili ağzlarında (Demir, 2001, s. 79) alıntı sözcüklerdeki /k/ > /ḥ/ değişimi *doḥtur* (Fr. *docteur* < Lat.; MBTS, 295) sözcüğüyle örneklenebilmektedir.

Diyarbakır ili /h/ ünsüzünün sıklıkla kullanıldığı bölgelerden biridir. Alıntı sözcüklerdeki değişime bağlı, ikincil /h/ ünsüzünü *ahlım* sözcüğüyle örneklemek mümkündür (Boz, 2022b, s. 223).

Kemal Edip tarafından hazırlanan *Urfa Ağzı* başlıklı çalışmada /h/’ye dönüşen sesleri gösteren herhangi bir başlık bulunmasa da “harf düşmesi” başlığı altında *halk* > *hah* sözcüğü örneklenmekte ve buradaki /h/ fonemi için /k/’dan bozma ifadesi kullanılmıştır (Edip, 1991, s. 25).

Erzurum ili ağızlarında *nohsan* “noksan” (Ar. noḫsān; TE, 2098) sözcüğüyle örneklenebilmektedir (Gemalmaz ve Mert, 2022, s. 302).

Rize ili ağızlarında alıntı sözcüklerde de sızıcılışmaya bağlı olarak /h/ ünsüzünün ortaya çıktığı örnekler görülmektedir: *tohtor* (Günay, 2003, s. 89).

2.2.2.2. /h/ > /h/ Değişimi

Sayıları çok olmamakla birlikte Batı ve Doğu grubu ağızlarında örneklenmektedir.

Antalya ili Korkuteli ilçesi ve yöresi ağızlarında /h/ ünsüzü ön, iç ve son seste görülen ve işlek olmayan bir ses olarak tanımlanır (Atmaca, 2017, s. 88): *siyah* (Far. siyah; TE, 1099)vb.

Manisa ili ağızları üzerine hazırladığı çalışmasında İlker (2017, s. 112), sızıcı boğaz ünsüzü /h/ sesinin Manisa ağızları için belirleyici bir nitelik taşımadığını, örneklerininse çoğunlukla alıntı sözcüklerde görüldüğünü ifade etmektedir. Bölge ağzında /h/ > /h/ değişimiyle ortaya çıkan kullanımlar görülmektedir: *sabahları* (Ar. şabāh; TE, 1165) vb.

Erzurum ili ağızlarında (Gemalmaz ve Mert, 2022, s. 302) *hecer* “hacer” (Ar. hācer; TE, 765) sözcüğünde /h/ > /h/ değişimi örneklenmektedir.

Iğdır ili ağızları üzerine hazırladığı çalışmasında bu ses değişimini örnekleyen Koç (2021, s. 95), /h/ ünsüzünün Türkçede asli bir ses olmadığını, genellikle /k/ > /h/ değişmesi ile ortaya çıktığını ifade eder. Bu ünsüz Iğdır ili ağızlarının genelinde, iki ünlü arasında değişme eğilimiyle /ğ/, /y/, /h/ ünsüzlerine dönüşmektedir. Koç (2021, s. 92). /h/ ünsüzünün kullanımını ayrı bir başlık altında ilerleyici benzeşme olarak tanımlayarak *hırhız* sözcüğüyle de örneklemektedir (Koç, 2021, s. 99). Bu örnekte aynı zamanda yaygın kullanımlardan farklı olarak h-s- > h-h- yönünde bir benzeşme örneklenmekte, böylece örnekleme yer alan sadece bir sözcükte /s/ ünsüzünün /h/ ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir.

2.2.2.3. /ğ/, /ğ/ > /h/ Değişimi

Sayıları çok olmamakla ve dağılımları değişiklik göstermekle birlikte Batı ve Doğu grubu ağızlarında örneklenmektedir.

Osmaniye ili ağızlarında (Gök, 2018, s. 133) /ğ/ > /h/ değişiminin örnekleri görülmektedir: *bağça* (~ Far. bāğçe; YTS, 23; bağca; TE, 372).

Benzer bir şekilde *Siverek Merkez Ağzı* adlı çalışmadan hareketle de *bağçe* > *bağça* sözcüğündeki ses değişimi örneklenmektedir (Özçelik ve Boz, 2009, s. 28).

Erzincan yöresi ve ağızlarında ön damak ünsüzleri /ğ/ ve /g/'nin iç seslerde sızıcı-tonsuz gırtlak ünsüzü /ħ/'ye dönüştüğü *peygamber* > *peyħamber* (Far. *peygām-ber*; TE, 466) sözcüğüyle söz konusu ses değişiminin alıntı sözcüklerde de görüldüğü örneklenmektedir (Sağır, 1995, s. 100).

İğdir ağızı üzerine hazırlanan çalışmada yalnızca bir kere örneklenmiştir: *peħamber* (Koç, 2021, s. 94).

Artvin ili Yusufeli ilçesi Uşhum ağızında /ğ/ sesinin ötümsüzleşerek /ħ/ sesine dönüştüğü örneklenmektedir: *bağça* > *baħça* (Turan, 2006, s. 41).

Günay ve Alpay (2022, s. 626) tarafından Rize ağızı üzerine hazırlanan çalışmada ünsüzün gelişimi şu şekilde izah edilmiş: Ön damakta boğumlanan /ğ/ ünsüzünün arka damağa kaymasıyla duyulan /ğ/ ünsüzüyle tonsuz /h/ ünsüzünün kuvvetli bir soluk baskısı sonucu tonlulaşmasıyla oluşur.

2.2.2.4. /' / > /ħ/ Değişimi

/ħ/ ünsüzünün asli şeklinin /' / sesine dayandığı örnekler coğrafi sebeplere bağlı bir dil etkileşimi sonucu yalnızca Doğu grubu ağızlarında yer almaktadır. Bütünüyle Arapçadan alıntı sözcüklerde tanıklanan bu ses değişimini Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik yöresiyle Şanlıurfa ili Siverek ilçesi ağızlarından hareketle örneklemek mümkündür. Malkaver'in (2020, s. 149) Güneydoğu ağızlarına ilişkin olarak hazırladığı çalışmasında ise /' / sesinin /ħ/'den ziyade /ħ/'ye dönüştüğü örneklerin yer aldığı görülmektedir: *saħat* (Ar. *sā'at*; TE, 1028), *iħtiraz* (Ar. *i'tirāz*; TE, 140) vb.

Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik ağızında Arapçadan alıntı kelimelerde örneklenmektedir. Eserde söz konusu değişim süreklileşme ses olayı başlığı altında ele alınmıştır: *sa'at* > *saħat* (Özçelik ve Boz, 2001, s. 66)

Siverek Merkez Ağızı adlı çalışmada “İç Seste Ötümsüzleşme” başlığı altında nadiren, alıntı sözcüklerde görülen bu değişim *ma'sum* > *maħsum* (Ar. *ma'sūm*; TE, 1910) sözcüğüyle örneklenmiştir (Özçelik ve Boz, 2009, s. 28).

2.3. /ħ/ Ünsüzünün Örneklenmediği Ağız Bölgeleri

Örnekleme dâhil edilen ağızlar ve bu ağızlara ilişkin olarak hazırlanan eserlerden hareketle Batı grubu ağızlarından Bursa, İzmir, Kütahya ve Muğla illerinde /ħ/ sesi örneklenememiştir. İzmir ili üzerine ilçelerini konu alan müstakil çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan Dinçer Bahadır (2022) tarafından hazırlanan *Bergama Kozak Yöresi Ağızı* adlı eserde verilen dil malzemesinden hareketle /ħ/ sesinin kullanımı örneklenememiştir. İzmir iline ait bir diğer çalışma olarak Çakır (2020) tarafından hazırlanan *İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağ İlçeleri Ağızları* adlı çalışmada yer alan veriler de bölgede /ħ/ sesinin kullanımının örneklenmediğini göstermektedir. Akar tarafından hazırlanan *Muğla ve Yöresi Ağızları* (2013) ve *Muğla İli Ağızları* (2022) adlı çalışmalardaki verilerden hareketle bu bölgede de /ħ/ sesinin kullanımının örneklenmediği söylenebilir. Kütahya ili ağızları üzerine Gülensoy ve Günşen (2022) tarafından hazırlanan çalışmada bulunan dil malzemesine bağlı olarak /ħ/ ünsüzü örneklenememiştir. Bursa ili ağızları da /ħ/ ünsüzünün kullanımının örneklenmediği

ağızlardandır. Söz konusu ağız üzerine yapılan çalışmalarda sızıcılaşmanın /k/ > /h/ yönünde olduğu görülmektedir (Şahin, 2022, s. 196).

SONUÇ

Çalışmada örneklem oluşturmak üzere 32 il belirlenmiş ve bu ağızlar üzerine hazırlanmış çalışmalar esas alınmıştır. Bu illerden yirmi biri *Doğu* grubu, onu *Bati* grubu, ikisi ise *Kuzeydoğu* grubu ağızlarına mensuptur.

İncelenen dil malzemesine göre /h/ sesinin asli ünsüz olarak korunduğu sözcüklerin yanında değişime bağlı olarak ortaya çıktığı durumlar da ağızlarda sıkça görülmektedir. Hem asli hem de ses değişimine bağlı olarak /h/ ünsüzünün kullanımı ağızlar genelinde değilse de bölgelere göre Türkçe kökenli ve alıntı sözcüklere göre farklı bir dağılım göstermektedir. Çalışmadan elde edilen veriler bir tabloda şu şekilde özetlenebilir:

Grubu	Asli ses olarak örnek tespit edilebilen ağızlar		İkincil ses olarak örnek tespit edilebilen ağızlar								Örnek tespit edilmeyen ağızlar	
	Türkçe	Alıntı	/k/, /k/ > /h/		/h/ > /h/		/ğ/, /ğ/ > /h/		/ʔ/ > /h/			
Bati	-	Antalya Eskişehir Manisa	Türkçe Adana Afyon Balıkesir Ankara Eskişehir Balıkesir Isparta Kastamonu Kırıkkale Kırşehir Manisa Malatya Nevşehir Ordu Osmaniye Uşak Zonguldak (Bartın, Karabük ile)	Alıntı Afyon Balıkesir Eskişehir Isparta Manisa Ordu	Türkçe Antalya Manisa	Alıntı Antalya Manisa	Türkçe -	Alıntı Osmaniye	Türkçe -	Alıntı (Ar.) -	Bursa İzmir Kütahya Muğla	
	-	Artvin Bayburt Erzincan Erzurum İğdır Şanlıurfa Van	Artvin - Merkez Şavşat, Ardanuç, Yusufuli Bayburt Diyarbakır Elazığ Erzincan Erzurum İğdır Kars (Ardahan, İğdır ile) Şanlıurfa Van	Diyarbakır Erzurum Şanlıurfa	İğdır	Erzurum İğdır	Erzincan Şanlıurfa	Artvin - Merkez Şavşat, Ardanuç, Yusufuli Erzincan Şanlıurfa	-	Diyarbakır Şanlıurfa	-	
	-	Rize	Rize Trabzon	Rize	-	-	-	-	-	-	-	Artvin - Hopa, Borçka, Arhavi

Yukarıdaki tablodan hareketle /h/ ünsüzünün kullanımına ilişkin şu sonuçlara ulaşılabilir:

1. /h/ ünsüzü Türkçenin asli sesi olmadığı için yalnızca alıntı sözcüklerde kaynak dildeki şekillerini korumaktadır.
2. Söz konusu ünsüzün asli şeklini koruduğu alıntı sözcükler ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kökenli olup Yunanca / Rumca ve Gürcüce kökenli sözcükler de örneklenmiştir. Arapça ve Farsça kökenli sözcükler sayıca en çok Doğu, sonrasında Batı grubu ağzlarında örneklenmektedir. Ayrıca Rumca ve Gürcüceden gelen sözcüklerin Artvin ili ve yöresinde görülmesi alıntı sözcüklerde asli yapının korunmasında coğrafyanın etkisini izah etmeye yeterlidir.
3. İkincil ses olarak /h/ ünsüzünün dört ayrı ses değişimine maruz kalarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bunlar sıklıklarına göre şu şekilde sıralanabilir: /k/, /k/ > /h/; /h/ > /h/; /ğ/, /ğ/ > /h/; /' / > /h/. Bu değerlendirme kapsamında ve örneklem içinde yer alan *hırhız* ve *uğraşuruğ* sözcüklerinde ise telaffuza bağlı olarak bir değişim süreci olduğu görülmektedir.
4. /k/, /k/ > /h/ değişimi ağırlıklı olarak Türkçe kökenli sözcüklerde; /ğ/, /ğ/ > /h/ değişimi ise daha çok alıntı sözcüklerde görülmektedir.
5. /' / sesinin Türkçede bulunmayan bir ses olması sebebiyle /' / > /h/ değişimi Arapçadan alıntı sözcüklere özgü bir değişimdir, diğer tüm ses değişimleri hem Türkçe kökenli hem de alıntı sözcüklerde örneklenmektedir. /' / > /h/ değişiminin temelinde coğrafi bir etkileşimin yer aldığı açıktır.
6. /ğ/, /ğ/ ve /h/ ünsüzlerinin /h/'ye dönüşmesi örneklem içerisinde sınırlı bir alanda görülmektedir.
7. Ortaya çıkış şekilleri bakımından incelendiğinde çeşitlilik, Batı grubu ağzlarında Manisa ilinde, Doğu grubu ağzlarında Şanlıurfa ilinde ve Kuzeydoğu grubu ağzlarında Rize ilinde diğer illere nazaran daha fazladır.
8. Örnekleme dâhil edilen dört il ağzında /h/ ünsüzü örneklenmemiştir.
9. /h/ ünsüzünün kullanımının doğuya gidildikçe arttığı gözlemlenmekte, /h/ ünsüzünü barındırmayan ağzlar daha ziyade Batı grubu ağzları arasında yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle Türkiye haritası geneli ele alındığında /h/ sesinin ortaya çıkış şekillerinin ve kullanımının batıdan doğuya gidildikçe sıklaştığı görülmektedir.

Kısaltmalar

AES	Artvin Etimolojik Sözlüğü
MBTS	Misalli Büyük Türkçe Sözlük
PE	Persian - English Dictionary
TE	Turkish and English Lexicon
TS	Türkçe Sözlük
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2022). Kastamonu ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 391-426). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2022). Muğla ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 541-574). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2013). *Muğla ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akça, H. (2022). Ankara ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 109-146). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aral, E. (2018). *Türkiye Türkçesi ağızlarında ses uyumlarının sebep olduğu ses değişimleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Artvinli, T. (2022). *Artvin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Telemak Yayınları.
- Atmaca, E. (2017). *Antalya ili Kokuteli ilçesi ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ay, A. (2017). Afyonkarahisar ağızındaki Arapça kelimelerde görülen ses olayları. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 1-20.
- Aydın, M. (2002). *Aybastı ağızı (inceleme - metin - sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Boz, E. (2022a). Afyonkarahisar ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 77-108). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2022b). Diyarbakır ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 217-252). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2022c). Eskişehir ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 325-358). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Brendemoen, B. (2002). *The Turkish dialects of Trabzon their phonology and historical development vol. ii*. Harrasowitz Verlag.
- Buran, A. ve İlhan, N. (2008). *Elazığ yöresi söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (2022). Elazığ ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 253-288). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çakır, A. (2020). *İzmir ili Ödemiş-Bergama-Beydağ ilçeleri ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, N. (2013). *Ankara örneğinde ağızların belgelenmesi (inceleme - metinler - sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, N. (2001). *Ordu ili ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, N. (2022). Trabzon ili ağızları. *Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 647-682). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dinçer Bahadır, Ş. (2022). *Bergama Kozak yöresi ağızları*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Doğru, F. (2022). *Eskişehir ili Manav ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Edip, K. (1991). *Urfa ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Yıldız, M. (2022). Kars, Ardahan ve Iğdır illeri ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 359-390). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1983). *Kars ili ağızları ses bilgisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, M. E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük illeri ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertürk, H. (2015). *Artvin ili Yusufeli ilçesi Demirkent (Erkinis) köyü ağızları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları (inceleme - metin - sözlük ve dizinler) cilt i*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gemalmaz, E. ve Mert, O. (2022). Erzurum ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 289-324). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gök, M. (2018). *Osmaniye ili ağızları ve söz varlığı (inceleme - metinler - sözlük)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Gökçür, E. (2022). Van ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 719-753). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülensoy, T. ve Günşen, A. (2022). Kütahya ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 463-498). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülseren, C. (2021). *Malatya ili ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. ve Ay, Ö. (2022). Uşak ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 683-718). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesi ağızlarında #h sesi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 49, 129-146.
- Günay Aktaş, S., Boz, E., Mert Kantar, Y. ve Okuyucu, A. (2021). Relationship between dialect features and local sub groups. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 72, 159-183.
- Günay, T. ve Alpay, G. (2022). Rize ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 615-646). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, T. (2003). *Rize ili ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günşen, A. (2022). Kırşehir ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 427-462). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, F. ve Kara, K. (2019). Artvin ili, Şavşat ilçesi, Yukarı Koyunlu (Süles) köyünden Derleme Sözlüğü'ne katkılar. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(5), 37-52.
- Haşimi, A. (2016), *Kırıkkale ili ağızları (inceleme - metin - sözlük)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- İlker, A. (2022). Manisa ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahana, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 499-540). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlker, A. (2017). *Manisa ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnce, Y. (2021). *Tarihî Türk lehçelerinde ünsüzler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahana, L. ve Ay, Ö. (Ed.) (2022). *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahana, L. (2011). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, A. (2021). *Iğdır ili ağızları (inceleme-metin-sözlük)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Korkmaz, Z. (1994). *Nevşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2021). Türkiye Türkçesinin ses bilgisi üzerine notlar - 2. *Türk Dili*, 70(830), 4-16.

- Korkmaz, Z. ve Karahan, L. (2022). Nevşehir ili ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 575-614). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, M. (2013). Anadolu ağızlarındaki doğu kökenli sözcüklerin ses bilgisi açısından görünüşleri - ünsüzler. *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(2), 39-78.
- Kürüm, M. (2021). *Bayburt ve yöresi ağızları (giriş - inceleme - metin - sözlük)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Malkaver, R. (2020). *Güneydoğu Anadolu ağızlarının karşılaştırmalı ses bilgisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Mutlu, H. K. (2022). Balıkesir ili ağızları. *Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 147-184). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. ve Boz, E. (2001). *Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik yöresi ağızları (dil incelemesi, metinler, sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. ve Boz, E. (2009). *Siverek merkez ağzı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Redhouse, S. J. (2015). *Turkish and English lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları (inceleme - metinler - sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Steingass, F. (2005). *A comprehensive Persian - English dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şahin, H. (2022). Bursa ili ağızları. *Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler. Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 185-216). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TDK (2010). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, Z. (2006). *Artvin ili Yusufeli ilçesi Uşhum köyü ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uysal, B. (2012). *Dinar ve Evciler yöresi ağzı*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Yavuz, S. (2012). Karakeçili ağzı (Kırıkkale) iii ünsüzler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 577-589.
- Yıldırım, F. (2002). Türkiye Türkçesinin ağızları ve etnik yapı: Çukurova ağızları örneği. *Türkbilig*, 4, 136-153.
- Yıldırım, F. (2022). Adana ve Osmaniye illeri ağızları. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 35-76). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, O. (2021). *Isparta merkez ilçe ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

THE SOUND /ħ/ IN TURKEY TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

Anatolian geography has diversity in many areas, and one of its reflections is seen in the dialects. This diversity is reflected in the forms of Turkish sound, shape, and vocabulary. One of the differences in the sound level is that some consonants not found in the standard written language live in Turkey Turkish dialects, both as originals and as alterations. The fact that dialect studies are widely included among Turkology studies allows revealing the differences between dialects. The sound /ħ/ (ħ) is a consonant that varies by region and sometimes even by district or village within a region.

It is known that in Turkey Turkish dialects, in addition to standard consonants, sounds that are not included in the alphabet are also used. The consonant /ħ/, one of these types of sounds, continues to exist in both Turkish origin and borrowed words, although it does not appear in the written language. When analysing dialects of Turkey Turkish, it is seen that /ħ/ is used in loanwords either in their original form or sound change and in words of Turkish origin only based on a sound change. The /ħ/ sound was the subject of this study, and based on the classification studies carried out by taking certain criteria into consideration, 32 provinces were determined among the *Eastern Group Dialects*, *Northeastern Group Dialects* and *Western Group Dialects* to create a sample, and the studies prepared on these dialects were taken as basis. Based on the language material presented in these works, the emergence forms, usage areas and frequencies of the consonant in question have been tried to be determined.

The data obtained were classified under two headings: primary (original) and secondary (depending on change). It has been determined that this consonant, which mostly occurs by infiltration, depends on four different sound changes over the examined sample. The sound variations that can be detected are as follows: /k/, /k/ > /ħ/; /h/ > /ħ/; /ğ/, /ğ/ > /ħ/; /' / > /ħ/. The study described the situations of these sound changes and their distribution by dialect groups. In this context, since Turkish does not have a primary sound, only the forms in the source language in loan words and the sound changes seen in both Turkish origin and loan words as secondary sounds have been focused on.

Keywords: Turkish dialects, /ħ/ consonant, sound changes.